

Nagy Mari–Vidák István

ADATOK EGY ŐSI JÁTÉKSZER, A SZŐRLABDA EURÓPAI ELTERJEDTSÉGÉHEZ

Bevezető

Bevezetésként arról szeretnénk szólni, hogyan fordult érdeklődésünk a játékszer felé, s miért fontos számunkra.

Gyermekkoromat Balatonlellén töltöttem nagyszüleimnél. Nagypám vakaróval tisztította a teheneket, s az összegyűlt szórt kis gombóccá formálva, köpködve labdává gyúrta. Fából ütöt is faragott, azzal játszottunk az udvaron. Ez az emlék újraébredt bennem, amikor vagy tizenöt éve elkezdtünk foglalkozni egy ma alig ismert textilfélének, a nemeznek a történetével.

A nemezkészítés több ezer éves, ázsiai eredetű mesterség és művészeti ág, s Ázsia több pontján ma is él. A mi honfoglaló őseink is híresek voltak róla. Ebből a hagyományból Európa sok mindent átvett. A minden ember tudománya egyes mesterségek művelőinek kezébe ment át. Így a süvegesek, kalaposok, botos- és kapcakészítők, valamint az izzasztókészítők foglalkoztak vele századokon át.¹

Ez alól talán csak egyetlen kivétel van, s ez éppen a szőrlabda. Ezt ugyanis a legtöbb 70–80 év körüli falusi ember még ma is ismeri, gyerekkora egyik játékeként. Ezért fogtunk hozzá két éve az alaposabb megismeréséhez. Tehát az a kérdés, amire a további kutatások után egyszer talán válaszolni is tudunk, így hangzik: Őriz-e valamit a szőrlabda készítése a honfoglaló magyarság elfeledett ősi nemezkészítési módjából? Illetve milyen korok milyen üzenetét őrzi ez a most feledésbe merülő játékszer?

Korábbi kutatási eredmények

Nehéz feladatra vállalkozik az, aki ma ezt a kis területet át szeretné látni. Miért? Mert a témába vágó cikk, tanulmány nem létezik. Az első pár mondatos összefoglalás a Magyarország Néprajzában² található, a következő pedig egy 1990-ben megírt egyetemi szakdolgozatban³. Ezenkívül szinte csak utalások vannak a Néprajzi Lexikon labda, játékszer, játékeszköz címszavainál.⁴

Természetesen ennél jóval több adat lappanghat egy-két mondat erejéig az eddig megjelent átfogó játékgyűjteményekben, a Budapesti Néprajzi Múzeum

adattárában,⁶ illetve valószínűleg szépirodalmi művekben és az egyes múzeumok tárgyleíró kartonjain.⁷ Az általunk ismert adatokat térképen mutatjuk be a függelékben.

Nyelvészeti megjegyzések

A vizsgált játékszernek a magyar nyelvterületen egységes megnevezése szőrlabda. Erdélyben és Moldvában a labda szó helyett annak régebbi alakja, a laptá változat hallható. A Felvidéken, a Dunántúlon, az Alföldön, a Vajdaságban többnyire ez a mai alakja.⁸ Az egyetlen eltérés Szlavónia és a Dráva-szög, ahol szőrcsinge a neve, s a csinge szó labda jelentésű.⁹

Mivel tudomásunk szerint a szőrlabdának e századnál régebbi írott emlékét nem ismerjük, de a mai emlékezők gyakran szüleiktől, nagyszüleiktől tanulták készítését, s azok is az ő nagyszüleiktől, elmondásuk szerint így az 1800-as évek elejéig léte visszakövetkeztethető. Lapta szavunk első írott feljegyzése 1520-ból való, ágyúgolyó értelemben „tüzes laptá”.¹⁰ A szőr szavunk pedig sok más összetételben is él, így Erdélyből ezeket ismerjük:¹¹ szörkendő, szörnadrág, szörruha, szörkötő, szörfonal stb. Ezt a szőr előtagot mai szóhasználattal gypajúrá keresztelnénk.

A készítés időpontja

Rendelt ideje van mindennek, s az elbeszélők rendre a tavaszt jelölik meg időpontként. Aki ennél is pontosabb, kora tavaszt említ.

A Vas megyei Táplánszentkereszten Németh Lajos így emlékszik vissza a tavaszi játszás kezdetére: „A faluvégi tó a tavasszal teljesen kiszáradt, csalogatta futkározásra, játékra a gyermeksereget, óriási forgalma volt. Előkelő hegyen szerepelt a labdajáték: a fiúk a kétkapus labdarúgás hívei voltak, a lányok fűzfavesszőből készült csörgőlabdával játszottak, mert a rongylabda hamar tönkrement.”¹²

Ekkor jött divatba a szőrlabda (értsd: eljött az ideje). Galgamácsán a nagybőjt alatt vasárnaponként már ezzel labdázta a lányok.¹³ Egy, a szőrlabdához kapcsolódó székely játék, a kótyázás időpontját a varságiak így adják meg: „Húsvét másnapjától Szent György napjáig tartott, mert a helyigényes játékhoz a legelőterület egy része kellett.”¹⁴

A készítés időpontját más oldalról nézve is a természet adta meg. „Szent György napja előtt már örömmel vakartuk a teheneket, lovakat, mert hullott a téli szőrük, s nekünk kellett ez a szőrlabdához. Egy hétig is gyűjtöttük, mire összejött a kívánt mennyiség. Egy tehénről, egy borjúról és egy lúról – nekünk ennyi jószágunk volt az istállóban – egy tavaszon három labdányi szőr jött ki.”¹⁵

Magát a vedlést Garaczi Károly kecskeméti ismerősünk mondta el pontosan: „Tavasszal és ősszel vedlik a ló. Ősszel beáll a szőre a hidegre, tavasszal, márciusban meg levedli. Ez a lónál két hét, a kutyánál egy hónap, a macskánál három hét. A disznó keveset, alig észrevehetően vedlik, a magyar fajta évente egyszer, tavasszal.”¹⁶

Papp Imre szengesi tanyasi ember gyermekkoráról így ír: „*Ennek a szőrlabdacsinálásnak a szezonja mégiscsak tavasszal volt, amikor a jószág, például a ló és a marafélék hányták az avast. Avasnak neveztük ezeknek a jószágoknak az őszi és téli időben hosszúra megnőtt szőrzetét, amit azok a tavaszi jobb idő eljöttével elhánytak.*”¹⁷

Összegezőként tehát elmondhatjuk, hogy a készítésnek megszabott és rövid ideje van, 2–3 hét, a tavaszi vedlés időszaka. Sem előtte, sem utána az idő nem alkalmas rá. Kivétel ez alól az a néhány adatközlő Mohácsról, Homokméggyről és Bölcskéről, aki a téli disznóöléskor a leforrázott mangalica disznó szőréből labdát gyúrt.

Részletesen a készítésről

Egyszerű dolog ez. Megérteni és elkészíteni is. A legtöbb rossz vagy kedvetlen mesélő három mondattal túl is jut rajta: vettünk egy kis szőrt. Megvizeztük és összegyúrtuk jó keményre. Másnap már játszottunk is vele. Ezt azért bocsátjuk előre, mert most a sok gyűjtést összegezve, egy jóval bonyolultabb és árnyaltabb kép következik ugyanerről. Minden emlékező mást fejt ki bővebben, s mi most ezeket tesszük egymás mellé.

Alkalmazott szőrféleségek

A szőrlabdához a legalkalmasabb anyag a gyapjú lett volna, de gyapjúlabdáról nem hallottunk. A gyapjú nagy értéknek számított. Azt nem vehette el a gyermek holmi játéknak, mert az asszonyok feldolgozták fonállá, s felruházták vele a családot, vagy eladták.¹⁹ Még az is ritkaságnak számított, ha a hasláb-gyapjúból kaphatott a gyermek: „*A juh lábszárán lévő durva gyajút, ami csömbölékes, nehezen lehetett lenyírni, és nem használták semmire, azt mi megkaptuk. Házi cernával összekötöttük, majd kicsit meggyúrtuk, és ezt vontuk be tehénszőrrel. Mi cselédek voltunk, kutyánk nem lehetett, csak a pástornak és a csősznek.*”²⁰

Ezek szerint egyes vidékeken a kutyaszőrhöz sem juthatott hozzá mindenki, de akad példa Szigetvár környékéről a kutyaszőr és tehénszőr közös használatára is. Aki ismerte, az se használta szívesen: „*A kutyaszőrt ritkán gyűjtöttük, mert azé túl büdös. Legfeljebb, ha egy kis kutyaszőrünk volt, azt betettük a szőrlabda közepébe, amúgy az is jól összeáll, önmagában is.*”²¹

Amihez a gyerekek a leginkább hozzájuthattak, az a ló és a marha szőre volt. Az állatok rendszeres reggeli tisztogatása bizonyos életkorban eleve órájuk háruult. „*Pénzt se kellett adni érte, mert jószág minden háznál volt, mert a gyerekeknek kellett a tej, s ezért legalább egy tehénnek minden családban lennie kellett.*”²²

A disznószőről megoszlanak a vélemények, legtöbben eleve alkalmatlannak tartják. „*Nem jó az, csak a madár fészkiere, mert túl sörtés és kemény.*”²³ Akik használták, viszont kiemelik, hogy csak a mangalicáé a megfelelő. Minőség szempontjából talán a ló szőre a legjobb. „*A tehén szőre puhább, a lóé*

*hosszabb, mi a kettőt összekevertük.*²⁴ „A lószőr síkosabb, finomabb, a tehén-
szőr meg bolyhosabb.”²⁵

Bár a kecske-, a nyúl- és a macskaszőr is labdává gyúrható, valamint a le-
vágott rövid emberi haj is, a paraszti emlékezet ezek ilyen felhasználásáról
nem tud.

Összegzés: A szőrféleségek felhasználása szoros összefüggésben van az
adott falu állattartásával, illetve ennek változásaival. Leggyakoribb a marha
szőrének felhasználása, ez lehet az általunk ismert adatok 50%-a. Ezt követi
gyakoriságban kb. 20%-ban a ló és a maha szőrének vegyes alkalmazása. Tisz-
tán a ló szőréből van az ecsetek 10%-a. 5%-ra tehető a mangalica disznó sző-
rének felhasználása, és a maradék 5%-on oszlik meg a kutya, szamár és más
állat szőre.

A módszerről

Alapvetően két változata van. Az egy rohammal való elkészítés és a foko-
zatos, más néven hizlalásos módszer.²⁶ Lássuk az elsőt:

„Kivittük magunkkal a rossz szakajtóba összegyűjtött szőrt a libákhoz, mert
otthon nem volt időnk rá. Ott összegyűrtük köpködve. Ha rá gondolkodom a köpkö-
désre, úgy mindjárt van nyál. Vgy két-három óra is eltelt, mire készen lett. Akkor
is gyűrtam, amikor hajtottam befelé.”²⁷

A másik módszer: „Kicsivel kezdtük. Naponta újra tettünk hozzá. Úgy köptük
meg, mert nem volt vizünk hozzá. Mindig 1–2 órát csombolyítottuk kint a mezőn,
míg őriztük a teheneket. Egy hétre már öklömnyi lett, elkészült.”²⁸

Az eddig megismert példák alapján a hizlalásos módszer inkább a lányok-
hoz, az egyszerű módszer a fiúkhoz kapcsolható. Mindkét példára jellemző a
nyál használata. Bár nincs bizonyítékunk rá, mégis ezt gondoljuk ősbibnek, és
a nyál helyett a víz használatát az újabbnak.

A készítésnek van egy kimódoltabb változata is. Ez a szőr fellazításával és
csomóinak eltüntetésével kezdődik,²⁹ ezután jön az alapos áztatás,³⁰ a leöntés,
majd ezt követi a forró vízzel való leöntés,³¹ s amilyen melegen csak lehet, a
gyúrás. Ebbe a gyúró vízbe lágy só kerül egy helyen,³² máshol hamulúg,³³ me-
gint máshol szappan.³⁴ A szárítás munkát nem igényel, de eltart egy napig is.

A magyar anyag gazdagságán felbuzdulva, újabb kutatásba kezdtünk, és a
szőrlabda nyomára bukkantunk Európa és Ázsia több országában.

Adatokat sikerült találnunk könyvekből, múzeumi adattárakból, néprajz-
kutatóktól és személyes gyűjtés alapján.

Európa

Svájcban több helyről került elő adat.

Saas faluban a 67 éves Hans Weber parasztember mesélte el,³⁵ hogy gye-
rekkorában tavasszal szőrlabdát készítettek a tehenek összegyűjtött szőréből,
hideg vízzel. Az 1955-ben megjelent *Mozgásos játékok Svájcban* c.³⁶ könyv ló-
szőrből készült labdát említi, melynek neve: „Hooscha Bolla”.

Grabünden megyében *Disentis* falu Kolostor Múzeumában egy 7–8 cm átmérőjű lószőrlabda található, melyet Bernhard páter gyűjtött valamikor 1880 és 1948 között.

Németország

A *Régi játékok Schleswig–Holsteinből* c.³⁷ 1966-ban megjelent könyv egy 6 cm átmérőjű tehén gyomrából előkerült „szörgolyó”-nak mint játékszernek képét közli. (Csak érdekességként említjük meg, hogy Mark Twain *Huckleberry Finn* c. könyvében is ilyen, a tehén gyomrából előkerült labdát említi: „Jimnek, Miss Watson négerének volt egy ökölnagyságú szörgombolyagja, amit egy ökör negyedik gyomrából szedtek ki, és avval mindenféle varázslatot csinált. Azt mondta, hogy egy szellem lakozik benne, és az mindent tud.”³⁸

Szerbia

A Zentai Városi Múzeum munkatársa, Kovačev Olga néprajzkutató közlése alapján tehén- vagy lószőrből készült labda volt ismeretes Zentán. Neve „lopta”. A készítéshez meleg vizet használtak, két tenyerük között keményre gyömöszölték.³⁹

Cseh Köztársaság

Vera Misurcova néprajzkutató szóbeli közlésén alapul a következő adat: Stara Hamry faluban Osztrava környékén ló- és tehénszőrből a gyerekek maguk gyúrtak labdát. A neve: „pucka”. Falra dobálták, lapockával ütötték, vagy fociztak vele.

Bulgária

Kevés, de sokszínű hagyományokra utaló adatunk gyűlt Bulgáriából.

„Csináltunk ihyet vízzel, és agyagos földet is tettünk bele. Hideg vízzel csináltuk, a két tenyér között forgatva. Minden állat szőre jó volt hozzá, tehén, ló, számár . . . Vakartuk a teheneket, onnan volt a szőr. Még az emberi haj is jó hozzá. A fodrásznál összegyűjtöttük a haját, abból is csináltunk. A jó labda egy évig is eltartott. Ha játszottunk, akkor egy léccel elütöttük messzire. A léc a kerítésnél volt. Azzal is sieltünk. Úgy is készült, hogy az udvaron talált hamuval és a vízzel gyúrtuk. Kevés volt a pénz akkoriban, ilyesmire nem futotta. Sok ilyen labda – TOPKO OT KOSZA – vagy CSOP volt akkoriban.

De zokniba tett rongyból is volt labda. Mi a mi szőrlabdánkat már a méretétől megismertük. Csak mi, fiúk csináltunk ihyet, a lányok nem. 16–18 évesig játszottak a fiatalok ilyesmivel. Úgy is volt, hogy gumival, ami a bugyiból volt, körbe-kötöttük és rugóztattuk.”⁴¹

„Mi a tehenet ilyen fából való vakaróval tisztítottuk, ami alul fémfogas volt. A lovat már vasból lévővel, amiben több sor fémlap volt. A labda leginkább tehénszőrből volt. Ezt vízzel két tenyér között nyomogattuk. A végén meg egy bunkóval ütögettük. Ez hideg vízzel ment, a neve TOPCSE volt. A szegényeknek mindnek

ilyen volt a labdája, ezt egymásnak dobáltuk, így játszottunk vele, meg mint a futball, úgy rugdostuk.”⁴²

„Blatec faluban láttam ilyen 1930–35 táján. Csak tiszta vízzel ment, 10–13 éves fűgyerekek csinálták.”⁴³

„En a mai munkámat itt kezdtem ezzel a labdával. TOP a neve, vagy TOPKA. A falusi gyermekeknek nem volt pénzük, nem vettek játékot. Ez a lovak fésülésekor jött össze, tavasszal, amikor a téli szőrüket a lovak levedlették. Nekem 15 cm átmérőjű – mutatja – labdám volt. Kicsivel kezdtem, s egy hónap alatt lett ilyen nagy. Ennek a munkának a lényege az, hogy a már meglévő labdához mindig hozzá lehet tenni szőrt, még később is. Ha nehéz volt a labda, már fájt a rúgása. A fociás ezzel a labdával ment. Nem csinált mindenki ilyen, minek is, ha együtt használták. Az állatok a falun kívül voltak, mi meg mellettük játszottunk. Lószőr, tehénszőr egyaránt jó hozzá. Voltak tavaszi, nyári, őszi játékok, és ezek nem keveredtek. Volt egy botos játék – a bikatka – ezt nyáron játszottuk. A disznózás – SZVINKA – ez fadugóval, botokkal ment, s egy lyuk is kellett hozzá a földben, ezt később ősszel játszottuk.”⁴⁴

Adatok a Vajdaságból

Bicskei Viktória (sz. 1915): „Labdát másképpen is lehet csinálni, mikor a tehén hátát vakarták, az így összegyűjtött szőrt megvizezték, és addig formálták, míg össze nem állt, és nem lett kerek.”

Burány Béla úgy emlékezett, hogy a fiúk labdája mindig nagyobb volt, olyan marokba illő, a lányoké pedig kisebb. Kavics köré is készítették, hogy súlya legyen.⁴⁶

Vrábel János (Csóka): „Édesapám (szintén csókai, 73 éves) mesélte, hogy játszottak szőrlabdával. Tehénszorból meleg vízzel gyúrták.” Érdekes adatot közölt Vrábel János a szőrlabdával kapcsolatban: mint hangszerkészítő használja, a lakkot ezzel viszi fel több rétegben a hangszerre. „Megcsináljuk a tehénszőr labdát, bevonjuk nagyon finom vászonnal, ezzel visszük fel a lakkot. Bocán Géza 83 éves hangszerkészítőtől tanultam, akinek az öregapja is hangszerkészítő volt.”⁴⁷

Törköly István a Régi szajáni gyermekjátékok c. – itt közölt – írása szerint Szajánban „külön varázsa volt a szőrlabdának, mert úgyszólván mindig vörös szőrből készült”.

Összegzés

Amikor 1982 körül gyűjteni kezdtük a szőrlabdára vonatkozó adatokat, nem voltunk biztosak benne, hogy ez még lehetséges: mára már Magyarország minden megyéjéből vannak adataink, és eurázsiai próbálkozásaink is sikerrel jártak. Mindez arra buzdít minket, hogy a megkezdett kutatásokat folytassuk.

A további anyaggyűjtés során szükséges lenne elvégezni a következő feladatokat:

1/ Egy falu képét megrajzolni aszerint, kik ismerik és milyen szinten ezt az apró játékszert. Egy ilyen, a falu minden lakosára kiterjedő vizsgált egyben a felejtődés menetét és fokát is megmutatná. Az adatok és az alaposabb gyűjtések megszaporodása után érdemes lenne meghatározni: vannak-e táji, nagytáji sajátosságok. Ha igen, mik azok?

2/ A bevezetőben feltett alapvető kérdés megválaszolása megkívánja először is a Magyarországon élő nemzetiségek ilyen jellegű vizsgálatát; az átadó-átvevő viszonyának meghatározását, illetve ha nagy eltérések vannak, akkor azok területi határvonalát; a gyűjtés Nyugat-Európára és Kis-, illetve Közép-Ázsiára való kiterjesztésének folytatását a 20. század viszonylatában.

3/ Szükség lenne a szőrlabda-készítést együtt látni a hozzá leginkább kapcsolódó játékokkal, meghatározni ezek legrégebbi vonulatát hazánkban. Majd a kitekintő vizsgálatoknál ezt is felhasználni a rokonság meghatározásában.

Jegyzetek

1. Gulácsi Zsuzsa 1990
2. Magyarország Néprajza 1939
3. Gulácsi Zsuzsa 1990
4. Néprajzi Lexikon II/1979 III/1980
5. Lajos Árpád 1940, Gazda Klára 1980, József Dezső 1949, V. Dudás Juli 1976, Gönczi Ferenc 1912, Horváth Gyula 1990, Pécsiné Ács Sarolta 1978, Fügedi Márta 1988, Lábadiné Kedves Klára 1984, Kriston Vízi József 1989, Csiszár Károly 1992, Kiss Lajos 1981, Bálint Sándor 1957.
- 6–7. Lásd a térkép adatainál.
8. Nagy Mari–Vidák István: Szőrlabda-adattár. Külön felsoroljuk azokat az általunk végzett alaposabb gyűjtéseket, melyek 1–3 oldal terjedelműek, s melyekre a későbbiekben többször utalunk:
 - Adattár 1. Kalocsa, Bács–Kiskun megye, Czár János, sz. 1930
 - Adattár 2. Padé, Vajdaság, Simon János, sz. 1902
 - Adattár 3. Mogyoró, Székelyföld, Ördög János, sz. 1918 és Szász István, sz. 1920
 - Adattár 4. Kecskemét (Ágasegyháza) Bács–Kiskun megye, Garaczi Károly, sz. 1930
 - Adattár 5. Gajcsána, Moldva, Gyurka Mihályné, sz. 1920
 - Adattár 6. Ibafa, Baranya megye, Bosnyák Sándorné, sz. 1912
 - Adattár 7. Ujireg, Baranya megye (jász telepes család), Szénási Imréné, sz. 1944
 - Adattár 8. Csanádalberti, Csongrád megye, Szabó Mihály, sz. 1921
 - Adattár 9. Táplánszentkereszt, Vas megye, Németh Lajos, sz. 1919
 - Adattár 10. Lőrincréve, Székelyföld, Karsay Zsigmond, sz. 1920
 - Adattár 11. Szentés, Csongrád megye, Papp Imre kézirata, sz. 1890, Koszta J. Múzeum Adattára AD 19–86. 88–89. old.
 - Adattár 12. Újkígyós, Békés megye, több adatközlőtől

Adattár 13. Pedagógusokkal végzett közös gyűjtés. Szigetvár, Szociális Otthon, több adatközlőtől.

9. Lábadiné Kedves Klára 1984 és Penavin Olga é. n.

10. Szamota István 1902

11. Szőrnadrág – posztóharisnya, *Kászoni székely népművészet*, 202. old. *Kalotaszegi magyar népművészet*, 331. old.

Szőrkendő – gyapjúkendő, *Kászoni székely népművészet*, 184. old.

Szőrruha – gyapjúból szőtt kötény, *Kisküküllő-vidéki magyar népművészet*, 125. kép

Szőrkötő – gyapjúból való kötény, *Kalotaszegi magyar népviselet*, 238. old.

Szőrsurc – gyapjúból való kötény, *Kalotaszegi magyar népviselet*, 300. old.

Szőrkötő – gyapjúból készült zsinég, *Kászoni székely népművészet*, 235. old.

Szőrfonal – gyapjúból való zsinór, *Moldvai csángó népművészet*, 395. old., gyapjúból való zsinór, *Szilágysági népművészet*, 135. old.

Szőrkesztyű – gyapjúból kötött kesztyű (bőrnadrág, dunántúli dal)

12. Adattár 9.

13. V. Dudás Juli 1976

14. Vácsi Mária 1992

15. Adattár 1.

16. Adattár 4.

17. Adattár 11.

18. Gyűjtés Seregély Jánostól, Mohács, Homokmégy – Romsics Imre néprajzkutató szóbeli közlése, Bölcse – gyűjtés a Szociális Otthon lakóitól

19. Adattár 7.

20. Adattár 6.

21. Adattár 1.

22. Adattár 7.

23. Adattár 1.

24. Adattár 2.

25. Adattár 1.

26. Saját felosztásunk

27. Adattár 1.

28. Adattár 5.

29. Adattár 10–11.

30. Adattár 3.

31. Adattár 9.

32. Adattár 11.

33. Adattár 12.

34. Szabadszállás, Aipli Gyula, sz. 1944, szóbeli közlése

35. Saas (Grabünden megye, Hans Weber, sz. 1927)

36. J. B. Masüger 1955

37. Hildemarie Schwindranzheim: Holstein 1966

38. Mark Twain: Tom Sawyer kalandjai; Huckleberry Finn IV. fejezet 21–22. old.
39. Subotić Milan, sz. 1930, Zenta; Babuško Ivan, sz. 1932, Zenta
40. Vera Misurcova 1944
41. Gyűjtés a vonaton, Sztojan Sztojanovtól, sz. 1919-ben Kazicsenében, 10 km-re Szófiától, ott töltötte gyerekkorát.
42. Alekszander Bozsilov, sz. 1926 Koprivstica, Anton Ivanov u. 15.
43. Rajkó Szefterszki, sz. 1930
44. Jordán Nikolov Kosztov, sz. 1927 Trnov kerület, bolgár textilművész
45. Bicskei Viktória, sz. 1915, Felsőhegy
46. Dr. Burány Béla (Újvidék) szóbeli közlése
47. Vrábel János (Csóka) szóbeli közlése
48. Törköly István (Zenta) részlet a „Régi szajáni gyermekjátékok” c. dolgozatból, 8. old.

Irodalom

1. ANDREJEVA, M. C., 1953: *A Huf-völgy tadzsikjai*. A Tadzsik Tudományos Akadémia Régészeti, Néprajzi és Történelmi Intézetének Munkái 7. Szalinalzd, 113–114.
2. BÁLINT Sándor: *Szegedi szótár I–II*. Budapest, II. 523.
3. BAZARBEK, Tutenaev, 1978: *Kazak népi játékok*. Kazakisztán Kiadó, Alma-Ata
4. CSISZÁR Károly, 1992/1: Vasi Honismereti Közlemények
5. FÜGEDI Márta, 1988: *Gyermek a matyó családban*. Miskolc
6. GAZDA Klára, 1980: *Gyermekvilág Esztelneken*. Bukarest, 244.
7. GÖNCZI Ferenc, 1912: *Gyermekjátékszerek Göcsejből és Hetésből*. NÉ, 90.
8. GULÁCSI Zsuzsa, 1990: *A nemez és termékeinek eredete a magyarság körében*. (Szakdolgozat) ELTE, Tárgyi Néprajzi Tanszék
9. HORVÁTH Gyula, 1990: *A bakacsintól a sintérezésig*. In: Néprajzi Dolgozatok Bödéről. Szentendre, 155.
10. JÓZSEF Dezső, 1949: *A nyikómenti gyermek magakészítette játékszerei*. Erdélyi Múzeum 3–4. 521–537.
11. KARMŰSEVA, B. H., 1980: Cikk a Szovjetszkaja Ethnografiában, 3. sz.
12. KISS Lajos, 1981: *A szegény emberek élete II*. Budapest, 24.
13. KRISTON VÍZI József, 1989: *Gyermekjátékok*. In: Palócok IV. (Szerk. Bakó Ferenc) Eger, 526.
14. LÁBADINÉ KEDVES Klára, 1984: *Barckócakoszorú*. Eszék, 54–56.
15. LAJOS Árpád, 1940: *A magyar nép játéka*. Franklin Kiadó, Budapest, 52.
16. *A magyarság néprajza II.: A hagyomány tárgyai; Játékszerek* (Viski Károly)
17. MASÜGER, I. B., 1955: *Schweizerbuck der Alten Bewegungs-Spiele*. Zürich
18. N. BARTHA Károly: *Játék*. A magyarság néprajza IV. 410. és 440.
19. Néprajzi Lexikon II. 670. és 672–674., III. 380.
20. ÖZHAN, Mevlüt, 1990: *Çocuk Dyunlarimiz* (Gyermekjátékaink), Ankara

21. PÉCSINÉ ÁCS Sarolta, 1978: *Népi gyermekjátékok Kalocsa környékén.* Kalocsa 64.
22. PENAVIN Olga: *Kórógyi szótár* (évsz. n.) 126.
23. PESCSEREVAJA, Jelene Mihajlova, 1957: *Özbek és tadzsik játékok és játékszerek.* Az Antropológiai és Ethnográfia Múzeum Gyűjteménye XVII. Moszkva–Leningrád, 22–94.
24. POKROVSZKIJ, E. A., 1987: *Gyermekjátékok alapvetően oroszoktól.* Moszkva
25. SCHWINDRANZHEIM, Hildamarie, 1966: *Altes Spielzeug aus Schlesweig–Holstein.* Boyens, Holstein
26. SZAMOTA István–ZOLNAI Gyula, 1902: *Magyar oklevélszótár.* Budapest, 566.
27. SZÍMAKOVA, G. N., 1984: *A kirgiz népi szórakozás társadalmi funkciói a 19. sz. végén és a 20. sz. elején.* Leningrád
28. TEDZSEV, Akmurad, 1985: *Hagyományos gyermekjátékok és nevelési jelentőségük.* Asgabat, 25–26.
29. TWAIN, Mark, 1975: *Tom Sawyer kalandjai. Huckleberry Finn.* Budapest–Kolozsvár
30. VÁCZI Mária: *Székegyharsági játékvilág.* (Kézirat)
31. V. DUDÁS Julis, 1976: *Falum, Galgamácsa.* Szentendre, 93.

A szőrlabda előfordulására utaló adatok

1. GYŐR–MOSON–SOPRON MEGYE

Győr Sgy: Puksbaum Jenő, sz. 1919

2. KOMÁROM–ESZTERGOM MEGYE

3. VAS MEGYE

Táplánszentkereszt Adattár 9.
 Óriszentpéter Csiszár Károly, 1992

4. VESZPRÉM MEGYE

5. FEJÉR MEGYE

Dunapentele Sergő Erzsébet néprajzkutató szóbeli közlése

6. ZALA MEGYE

Muraszemenye
Böde,
Göcsej vidéke
Szentegát

Thury Gy. Múzeum Ltsz: 71. 84. 3.
Horváth Gyula, 1990
Gönczi Ferenc, sz. 1912
Adattár 13.

7. SOMOGY MEGYE

Újireg
Balatonlelle
Pogányszentpéter
Darány
Kadarkút
Vízvár
Főnyedfalu

Adattár 7.
Nagy Mária szóbeli közlése
Thury Gy. Múzeum, Ltsz: 72. 58. 8.
Adattár 13.
Adattár 13.
Adattár 13.
Lajos Árpád, sz. 1940

8. TOLNA MEGYE

Bölcske

A szoc. otthon lakóitól

9. BARANYA MEGYE

Ibafa
Bakóca
Mohács
Olaszi
Boly
Szulimán
Dencsháza
Szentdénes
Molvány
Nagypeterd
Lipótfalu

Adattár 6.
Horváth Henriette szóbeli közlése
Sgy: Seregély János, sz. 1908
Janus P. Múzeum, Ltsz: 77. 21. 99.
Janus P. Múzeum, Ltsz: 77. 21. 78.
Adattár 13.
Adattár 13.
Adattár 13.
Adattár 13.
Adattár 13.
Adattár 13.

10. PEST MEGYE

Galgamácsa
Cegléd

V. Dudás Juli, 1976
Hídvégi Lajos közlése

11. NÓGRÁD MEGYE

Szűgy	Lajos Árpád, 1940
Kazár	Palóc Múzeum, Ltsz: 64. 5. 11.

12. BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE

Sajónémeti	Kriston Vfi József, 1989
Mezőkeresztes	Adattár 12.
Mezőkövesd	Fügedi Márta, 1988
Arló	Néprj. Múzeum, Bp. EA 14426 és Sgy: Gál János, 1930
Alsóborsod	Sgy: Nagy Vincéné, sz. 1930
Aggtelek	Gömöri Múzeum, Ltsz: 89. 361-7.
Szilvásvár	Lajos Árpád, 1940

13. HEVES MEGYE

Hatvan	Hatvany L. Múzeum, Robotka Zsóka szóbeli közl.
Mikófalva	Kriston Vfi József, 1989

14. SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYE

Nyíregyháza	Bodnár Zsuzsanna néprajzkutató közlése
-------------	--

15. HAJDÚ-BIHAR MEGYE

Sáp	Déri Múzeum, Ltsz: V. 86. 183. 1.
Földes	Népr. Múzeum, Bp., Ltsz: 60. 35. 825.
Karcag	Gyórfy I. Múzeum, X. Honism. Tábor 1315-76.

16. SZOLNOK MEGYE

Cibakháza	Néprajzi Múzeum, Bp., Ltsz: 60. 35. 760.
-----------	--

17. BÉKÉS MEGYE

Újkígyós	Adattár 12.
Újíráz	Adattár 12.
Zsadány	Népr. Múzeum, Bp. EA 12987. számon
Orosháza	Lajos Árpád, 1940

18. CSONGRÁD MEGYE

Csanádalberti	Adattár 8.
Szentes	Adattár 11.
Hódmezővásárhely	Kiss Lajos 1981 és Nagy Veronija, T. J. Múzeum, szóbeli közlése
Szegvár	Néprajzi Múzeum, Bp., Ltsz. 60. 35. 821.
Szeged	Bálint S. 1957. II. 523.
Makó	Markos Gyöngyi néprajzkutató szóbeli közlése

19. BÁCS-KISKUN MEGYE

Kalocsa	Adattár 1. és Pécsiné Ács Sarolta 1978
Homokmégy	Romsics Imre népr. kutató szóbeli közlése
Fülöpszállás–Székekpuszta	Sgy: Nagy Imre, sz. 1917
Szabadszállás	Sgy: Áipli Gyula, sz. 1944
Kecskemét	Sgy: Mónus Gáborné, sz. 1930
Orgovány	Sopron, Domonkos Ottó néprajzkutató szóbeli közlése
Soltszentimre	Sgy: Farkas Julia, sz. 1963, tanárnő
Kiskőrös	Sgy: Cserményi Boglárka, sz. 1961, tanárnő

SZÉKELYFÖLD– ERDÉLY

Magyaró	Adattár 3.
Lőrincréve	Adattár 10.
Esztelnek	Gazda Klára 1980
Székelvasság	Váczi Mária muzeológus szóbeli közlése
Kisgalambfalva	Sgy.
Nyikómente	József Dezső 1949
Temesvár	Sgy: Kovács Andrei, sz. 1920

A szőrlabda európai előfordulására utaló adatok

BULGÁRIA

Lauocseme	Sztoján Sztojajon, sz. 1919
Koprivstica	Alekszander Bozsilov, sz. 1926
Blatec	Rajko Szefterszki, sz. 1930
Trnovi kerület	Jordán Nikolov Kosztov, sz. 1927

SZERBIA

Zenta

Felsőhegy

Újvidék

Csóka

Zenta

Subotić Milan, sz. 1930

Bicskei Viktória, sz. 1915

Dr. Burány Béla (szóbeli közlése)

Vrábel János

Törköly István (részlet

a Régi szajáni gyermekjátékok c. dolgozatból)

CSEH KÖZTÁRSASÁG

Stare Hamry

Vera Misurocsova népr. közlése

NÉMETORSZÁG

Storrman

Hildemarie Schwindranzheim (1966, Holstein-könyv)

SVÁJC

Grabünden megye

Disentisi Kolostor Múzeum

Bernhard páter gyűjtése, 1880–1948

Saas

Hans Weber, sz. 1927

Appenzell megye

I. B. Masüger, i. m.

Saas/Hrabünden

Hans Weber sz. 1927

Elnevezések

bolgár:

top, topka

szerb:

lopta

cseh:

pucka

svájci:

Hooscha Bolla

német:

Haare Balle

őzbeg:

kaltuf (kopasz labda)

kazak:

top

kirgiz:

top

türkmen:

top, pekgi

török:

top

mongol:

tüdeg (összegyűjtött), bambuk

orosz:

nem tudjuk

ukrán:

nem tudjuk

ujgur:

nem tudjuk

tatár:

tup

udmurt:

gonsar (északi nyelvjárás), gontup (déli nyelvjárás)

tadzsik:

tub, háppák

